

Muhacir Kavramının Kur'an'daki Kullanımı

The Use of the Concept of Muhajir in the Qur'an

Nermin KÖKSAL

Atatürk Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı,
Erzurum, Türkiye

ÖZ

Kur'an'da he-ce-re sülasi fiilin türevleri kullanılmıştır. Bunlardan biri müfâale kalıbından "hicret etmek, göç etmek" anlamındaki mühâceret, diğeri yine bu kalıptan ism-i fâil olup "hicret eden, bir beldeden başka bir beldeye giden, bulunduğu yeri terk eden" anlamındaki muhâcir kavramıdır. Çalışmamızda Kur'an'da muhâcir kavramının göç edilen yer bakımından delalet ettiği anlamları ve muhâcirlerin yaşadıkları zorluk ve sıkıntıları, bunlara karşı gösterdikleri sabır ve samimiyetin Allah tarafından nasıl karşılandığını, kendilerine dünya ve ahirette neler vadedildiğini tespit etmeye çalıştık. Bu makalede, Kur'an'da müminlerin imandan sonra en önemli vasfı olarak nitelenen hicret etmenin/ Muhâcir olmanın, onlar için bir imtihan vesilesi, hoşgörü, diğergamlık ve dünyevi arzuların terkinin, teslimiyetin de nişanesi olduğunu, Muhâcir-Ensâr arasındaki kardeşliğin devlet kurmadaki fonksiyonuna ve hicret sonucu yapılan hukuki düzenlemeleri, Hz. Peygamber'den önce hicretle emrolunan muhâcir peygamberlerin varlığını da tespit ettik. Ayrıca Kur'an'a göre, bütün zorluklarına rağmen hicretin, birlikte var olmak ve devlet oluşturabilmek için bir fırsat vesilesi olduğunu tespit etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, hicret, muhâcir, ensâr, Medine

ABSTRACT

The derivatives of the trio verb "ha-ja-ra" have been used in the Qur'an. One of these is muhajarat, meaning "migrating, emigration" in the form of Mufa'ala, and another one from the same root is termed as "muhajir" in the form of perpetrator noun (ism-i fail), which means "migrating, going from one town to another, leaving one's place." In our study, we tried to detect the meanings of the concept of Muhajir in terms of the place of emigration in the Qur'an; the difficulties and troubles the immigrants experienced; and, how the patience and sincerity they showed toward them were met by Allah by what they promised in this world and the hereafter. In this article, we mentioned that emigration, which is the most important quality among believers after faith, is also a test for believers and that tolerance, altruism, and submission to them stand out in the Qur'an, leaving worldly desires behind. We have referred to a number of legal regulations that emigrated to the functions of the Muhajir-Ansar brotherhood in forming the state. We also drew attention to the fact that there were immigrant prophets who were ordered to emigrate before Muhammad. In addition, we tried to determine that, according to the Qur'an, despite all the difficulties, migration was an opportunity to exist together and to form a state.

Keywords: Ansar, Medina, migration, muhajir, Qur'an

Giriş

Tarih geçmişte yaşanan olayları incelerken en doğru bilgiye ulaşmayı esas alır. Nas doğru bilgiyi vermesi açısından en önemli isnaddır. Kur'an, doğru bilgi kaynaklarının en başında gelir. Diğer bir ifadeyle Kur'an tarihi vakaları anlamada, değerlendirmede ve ispat etmede en önemli referanstır.

Hicreti geçmişin muhasebesi, geleceğin inşası olarak düşünürsek, Kur'an'daki kullanımının bize rehber olacağını söyleyebiliriz. Hicret bir olgu olarak bizi ilgilendirirken, hicreti bizzat yaşayan asr-ı saâdet muhâcirleri ise istikameti belirlememizde en büyük desteği sunacaktır. Zira hicret, İslam tarihinde pek çok yönden bir dönüm noktası olmuştur. Hicret yeni bir tarihi başlangıcı ifade etmiş ve bir takvim başlangıcı sayılarak sonraki Müslümanların adeta bir pusulası olmuştur. Muhâcirler ise sonraki dönemlerde yaşayan Müslümanlara model insan olmuşlardır. Hicret, tarihi olarak yeni bir başlangıcı ifade

Geliş Tarihi/Received: 24.12.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 03.02.2022

Yayın Tarihi/Publication Date: 27.12.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Nermin Köksal

E-mail: n.koksal25@gmail.com

Cite this article as: Köksal, N. (2022).

The use of the concept of Muhajir in the Qur'an. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(4), 361-371.

ederken Hicri takvimin esas alınması Müslümanların yönünü belirlemede bir pusula gibi kendisini göstermiş aynı şekilde hicreti yaşayan Muhâcirler ise İslam tarihinin her alanında mükteda bih niteliğini taşıyarak daha sonraki dönemlerde model insan ve numune-i tim-sal olarak hep kendilerine müracaat edilmiştir. Dolayısıyla hicreti gerçekleştiren Muhâcirler bu değişimde önemli rolleri olan mihenk taşlarıdır. Kur'ân Muhâcirlerin yaşadıkları sıkıntıları ve onların özverilerini tasvir edip Muhâcirler hakkında bizim doğru bilgiye ulaşmamızı sağlamıştır. Bu bilgilerin daha iyi anlaşılması için ayetlerin nüzul sebeplerine müracaat etmemizin ehemmiyeti anlaşılmıştır.

Genel bir ifadeyle muhâcir kavramının Kur'ân'daki kullanımı bizim çalışmamızın doğrudan serlevhası olsa da "muhâceret"i içeren diğer kavramların da dolaylı olarak bizi ilgilendirdiği kuşku götürmez bir gerçektir.

Bu sebeple çalışmamızda muhâcir kavramının kök anlamları, Muhâcirleri ilgilendiren dolaylı ifadeleri ve Kur'ân'da doğrudan kullanılan muhâcir kavramının müfred, cem-i müzekker ve cem-i müennes kullanımlarını ve tarihi mahiyetini ele aldık.

Çalışmamızın ana mihverini oluşturan Muhâcir kavramının Kur'ân'da pek çok yönden ele alınması iman, muhâceret ve cihâd üçlüsünün birlikteliği Muhâcirliğin tarihi değerini daha da artırdığı düşüncesi ile konuyu fazla dağıtmadan tarihi zaviyeden mütala etmeye özen gösterdik.

Hicret sadece gerçekleştiği asr-ı saâdet döneminde meydana gelip o süreci etkileyen bir eylem olmamış, çağlara yansıyan sonuçlarıyla aslında geleceğe hicret olmuştur. Dolayısıyla Muhâcirler İslam ümmetinin geleceğinin oluşum sürecinde mihenk taşları olmuş, İslam devletinin temellerrinin atılmasında aktif rol almışlardır. Bu minvalde ana referans kaynağımız olan Kur'ân'ın Muhâcirler hakkında bize ulaştırdığı bilgilerin aktarılması önem arz etmektedir.

Kur'ân'da Muhâcir Kavramının Kullanılışı

Kur'ân-ı Kerim'de hicret kelimesi geçmemektedir ancak Hecera kelimesi 31 yerde çeşitli türevleriyle kullanılmıştır (Abdulbâkî, 2001, s. 822). Hecera- yehcuru- hecran-hicrânen sülasi fili; "ayrılmak, terk etmek, irtibatı kesmek, vazgeçmek" anlamlarındadır (Fıyrûzâbâdî, 2000, s. I, 685; İbn Fâris, 2008, s. 930; İbn Manzûr, 1997, s. V, 250-251; İsfehânî, tsz, s. 536; Zemahşerî, 1992, s. 695). Ayrıca kök anlamı itibarıyla iki anlama daha gelmektedir ki bunlardan birisi "ilişkiyi kesip koparmak" diğeri "birşeyi bağlayıp raptetmektir" (İbn Fâris, 2008, s. 930). Hicretin bu kök manası Muhâcirlerin Mekke ile ilişkilerini kesip kopardıklarının, Medine ile ilişkilerini ise bağlayıp sağlamlaştırdıklarının işareti olabilir.

Kur'ân'da müfâala babından Hâcera - Yuhâciru kelimesi, "hicret etmek, göç etmek, Allah ve peygamberi için başka beldeye gitmek" anlamında 24 yerde geçmektedir (Fıyrûzâbâdî, 2000, s. I, 685; İbn Fâris, 2008, s. 930; İbn Manzûr, 1997, s. V, 250-251; İsfehânî, tsz, s. 536; Zemahşerî, 1992, s. 695;). Hâcere filinin "ikinci için birinciyi terk etme" anlamı, müşareket ifade etmektedir (İbn Fâris, 2008, s. 930). Hicrette de Medine'ye karşılık Mekke'nin terk edilmesinin yanında biryeri terk ederken bir yeri tercih etmek zorunda kalan Muhâcirlerin yaşadığı zorluğu ifade etmesi bakımından bu babın kullanılması dikkate değerdir.

Diğer taraftan Kur'ân'da muhâcir kelimesi, ismi fâil kalıbında tekil olarak iki yerde, (Ankebût: 29/26; Nisâ, 4/100) muhâcirîn şeklinde, cemi müzekker (eril-çoğul) olarak, beş yerde (Tevbe, 9/100, 117; Nûr, 24/22; Ahzâb, 33/6; Haşr, 59/8), muhâcirât kelimesi, cemi müennes (dişil-çoğul) olarak bir yerde (Mümtehine, 60/10) geçmektedir. Kur'ân'da muhâcirlerden birçok ayette bahsedilmesine rağmen, muhâcir kelimesinin sadece sekiz yerde bulunduğunu görmekteyiz. Muhâcir kelimesi; "hicret eden, bir ülkeden başka bir ülkeye gitmek için çıkış yapan, bir yeri terk edip başka yere giden kişi" anlamında kullanılmıştır (Önkâl, 1998, s. XXVII, 462-466).

Hicreti anlatan ayetlerin çoğunda Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanlar kastedilmiştir. Medine'ye hicret eden Müslümanlara muhâcir denilmiştir (İbn Fâris, 2008, s. 930). Muhâcir ve Ensâr kavramları hicret sonrası, Kur'ân-î bir terim olarak kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de Sahâbe anlatılırken Ensâr-Muhâcir kavramları ile ifade edilmiştir. Ayetlerde Muhâcirler, Ensâr'dan önce zikredilmektedir (Enfâl, 8/74; Tevbe, 9/100).

Muhâcirler, Kureyşin farklı kollarına mensupturlar fakat hicret sonrası onlar kabile isimleriyle değil inanca bağlı bir niteleme ile muhâcirler olarak isimlendirilmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Muhâcir-Ensâr isimlendirmesi ile ırkçılığı ve asabiyeti değil, 2 Müslümanların konumunu ve İslam kardeşliğini ön plana çıkarmıştır (Koçyiğit, 2015, s. 9-42). Zira "Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihâd edenlere gelince işte onlar da sizdendir.." (Enfâl, 8/75) ayetinde ifade edildiği gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde, öncesinin aksine kabile kimliklerinin ön plana çıkmadığını ancak kişinin aile ve soyunu tanımlayıcı faktör olarak kullanılmaya devam ettiğini görürüz (Demircan, 2013, s. 8-10). Hicret, Mekke'li Muhâcirler ile Medineli Ensâr için ümmet olmanın başlangıcı olmuştur.

Muhâcir-Ensâr kavramı aynı zamanda bir taltif ve övünç ifadesi olmuştur. Muhâcir denilince Kureyş kabilesinin kollarının mensupları değil, Allah ve Rasûlü için hicret eden Müslümanlar akla gelmektedir (Hac, 22/40). Ensâr denilince yıllarca bitmeyen savaşlarla birbirine düşman iki Medineli kabile değil, Allah'ın rızasını kazanmak için Muhâcirlere evlerini açan, kazançlarını paylaşan Müslümanlar akla gelmektedir (Tevbe, 9/100; İbn Sa'd, 2001, s. I, 238). Kur'ân, Muhâcirler'i ve Ensâr'ı fedakârlıkları ve özverileri nedeniyle övmekte, (Tevbe, 9/100) onlar için birçok mükâfatın ihsan edileceğini müjdelemektedir. Onların birbirlerinin velileri (Enfâl, 8/72), iman edip hicret edenlerin ve onlara yardım edenlerin ise gerçek müminler olduğu (Enfâl, 8/74) ifade edilmektedir. Ayetlerde "Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenler.." (Nahl, 16/41), "Eziyete uğratıldıktan sonra hicret edenler.." (Nahl, 16/110), "...Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet görenler.." (Âl-i İmrân, 3/195), "Onlar haksız yere sırf "Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için yurtlarından çıkarılan kimselerdir" (Hac, 22/40),

1 Ayrıca Kur'ân'da "hecere" filli anlamları ve kullanıldığı yerler şunlardır: "Ayrılmak" (Nisâ, 4/34; Meryem, 19/46; Müzzemmil, 73/10), "kötülüklerden uzak durmak" (Müddessir, 74/5), "hezeyan savurmak" (Müminün, 23/67), "Terk etmek" (Furkân, 25/30).

2 Cahiliye döneminde kan bağı ile birbirine bağlanan kabile üyelerinin oluşturduğu topluluğa "asabe," herhangi bir tehlike durumunda topluluktaki her ferdin harekete geçerek birlik ve dayanışma ruhu ile hareket etmesine "asabiyet" denir (Çağrıncı, 1991, s. III, 453-455).

buyurularak Muhâcirler'in yaşadıkları sıkıntılar ve uğradıkları haksızlıklar ifade edilmektedir. Türlü sıkıntılara maruz kalan Muhâcirler'in Allah'ın lütfu ve bağışısıyla mükâfatlandırılacağı bildirilmektedir (Nisâ, 4/100). Bazı ayetlerde iman, hicret ve cihâd sıralamasını görmekteyiz. "İnananlar, hicret edenler, Allah yolunda cihâd edenler..." (Bakara, 2/218). İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihâd edenler..." şeklindeki ayetlerde imandan sonra hicretin gelmesi, hicretin önemini göstermesi açısından dikkate değerdir. Ayrıca Kur'ân'da, yurtlarından çıkarılan Muhâcir peygamberlerden de bahsedilmektedir (Ankebût, 29/26; A'râf, 7/88).

Anlam Olarak Muhâcirlerden Bahseden Ayetler

Muhâcir kelimesi, muhâcirun şeklinde çoğul olarak sekiz yerde geçmiş olmakla birlikte anlam itibari ile Muhâcirlerden bahsedildiği için hâcere fiili ve türevlerinin geçtiği ayetleri de konumuza ekledik. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerim'de hicret ve Muhâcir kelimelerinin kullanıldığı yerleri ve anlamlarını konumuz bağlamında incelememiz faydalı olacaktır.

İlahi Bir Emir Olan Muhâcirlik: Muhâcirlik sadece bir yerden, başka bir yere gitmek değildir. Muhâcirlik teslimiyettir, itaattir, Hakk'ın rızasını her şeyden üstün tutmaktır. Doğup büyüdükları topraklardan, ailelerden, sahip oldukları varlıklardan vazgeçmektir. İlahi emre boyun eğip, canlarından çok sevdiıkları Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gitmektir.

"Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler "Ne işte idiniz?" dediler, "O yerde zayıf görülenlerden idik" cevabını verdiler. Melekler ise "Allah'ın yeryüzü geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!" dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir (Nisâ, 4/97; Karaman ve ark., 2017, s. 93). Bu ayetin, Medine'ye hicret etme imkânları varken bunu tercih etmeyip Mekke müşriklerinin içinde kalan, bu nedenle tekrar küfre dönen veya dinlerini tehlikeye düşürerek hicret etmeyen müminler hakkında nazil olmuştur. Allah, hicret etmeyen veya edemeyen müminlerin imanlarını tehlikeye düşüreceklerini, kendilerine yazık ettiklerini ve mazeretlerinin de kabul edilmeyeceğini bildirmektedir. Ancak âlimlerin çoğunluğu hicretin vacip olduğu ve terk edenlerin tekdir edilemeyeceği kanaatindedir (İbn Âşûr, 1997, s. III (V), 174).

İbni Abbâs'tan rivayet edildiğine göre bir grup Müslüman hicret etmeyip Mekke'de müşriklerin içinde kaldı ve daha sonra yapılan Bedir savaşına müşriklerin tarafında katıldılar. Bu savaşta onların bir kısmı öldürülünce, kendilerini tanıyan Müslümanlar onlar için tevbe edilmesini, çünkü onların iman ettiklerini, fakat imanlarını gizli tuttuklarını ve bu savaşa zorla getirildiklerini söylediler. Bu olay üzerine Nisâ 97. ayet nazil oldu (Taberî, 2001, s. V, 274; Telfî, 2003, s. I, 247). Ayette hicret etmeyip Mekke'de kalanlar müstad'afın "zayıf olanlar" olarak nitelenmiştir. Çünkü onlar iradeleriyle karar verenler değildiler, aksine hâkim gruba itaat etmek zorunda kalan, bu sebeple de ezilen, zillet içinde olanlardı (Karaman ve ark., 2007, s. I, 124).

Ayette hicrete güç yetiren kimselerin dinlerini açıkça ve rahatça yaşayacakları beldeler var olmasına rağmen, müşriklerin arasında aciz olarak kalmalarının affedilecek bir durum olmadığı, dolayısıyla cezayı hak edecekleri anlatılmaktadır (Râzî, 1990, s. XI, 11). Mezkûr ayeti kerimenin devamındaki ayette "Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar, çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar müstesnadır" buyrulmaktadır (Nisâ, 4/98; Karaman ve ark., 2017, s. 93). Hicrete güç yetiremeyenlerin istisna edilmesi hicrete güç yetirip de hicret etmeyenlerin cezalandırılacağına ayrıca bir delildir (İbn Âşûr, 1997, s. II (V), 173-180).

Muhâcir Olmanın Mükâfatı: Taşadıkları güzel vasıfları sebebiyle övülen Muhâcirler hakkında pek çok ayet ve hadis bulunmaktadır. Kur'ân'da, Muhâcirler canlarını ve mallarını Allah için verenler olarak ifade edilmiş ve iman ettikten sonra hicret etmeleri sebebiyle övülmüşlerdir. "İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihâd eden kimselerin mertebeleri, Allah katında daha üstündür. İşte onlar, başarıya erenlerin ta kendileridir" (Tevbe, 9/20; Karaman ve ark., 2017, s. 188). Hicretin, imandan sonra zikredilmesi onun önemini göstermesi açısından dikkate değerdir (İbn Âşûr, 1997, s. VI(X), 148). Cahiliye döneminde Kâbe'ye ve hacılara hizmet bir gelenek dâhilinde devam etmekte, bu vazifeleri yapmak saygın bir görev olduğu gibi ekonomik fayda elde edildiği için kıymetli bulunmaktadır. Müşrikler hacılara su dağıtmak ve Kâbe'nin imarı gibi görevleri kendileri için üstünlük olarak görmekte, bu işleriyle övünmektedirler. Bu ayeti kerime ile yüce Allah iman üzere temellendirilmeyen hiç bir işi değerli bulmadığını bildirmektedir (Karaman ve ark., 2007, s. II, 739). Zira bir önceki ayeti kerimede "Hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini (üstlenen kimseyi) Allah'a ve ahiret gününe inanıp Allah yolunda cihâd eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değildiler..." buyrulmaktadır (Tevbe, 9/19; Karaman ve ark., 2017, s. 188). Bu ayette kişinin Allah katında en değerli eylemin iman, sonra da amelleri olduğu ortaya konulmuştur.

Ayette iman edip hicret edenler ile malları ve canlarıyla cihâd edenlerin üstünlüğü, "mufaddalün a'leyh" düşürüldüğünden bu sıfatların umumi manada üstün olduğu gösterilmiştir. Dolayısıyla Mekke müşriklerinden sikaye ve Mescid-i Harâm'ın imârında bulunanların derecelerinin üstün olduğunu zannetmeleri bu ayetle reddedilmiştir (Râzî, 1990, s. XVI, 11).

Burada ebedî olan iman ve cihâd ile belirli bir süreyi kapsayan hicretin aynı fazilette zikredilmesi hicretin ve Muhâcirlerin derecelerinin anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir. Ayette bu dört özelliğin birbirine atfedilerek zikredilmeleri, bunların birbirinden farklı olduklarını göstermektedir. Zira matuf, matuf-u aleyh'den farklı birşeydir. Netice itibariyle bu özellikleri taşıyanlar, taşımayanlardan taşımayanlardan hem rütbe hem de şeref açısından üstündür.

"Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, elbette onları dünyada güzel bir şekilde yerleştiririz. Ahiret mükâfatı ise daha büyüktür. Keşke bilselerdi..." (Nahl, 16/41; Karaman ve ark., 2017, s. 270). Mekke'de müşriklerin baskısıyla bunalan Müslümanlar önce Habeşistan'a daha sonra genel hicret emriyle Medine'ye hicret etmişlerdi (İbn Hişâm, 2005, s. 286, 404; İbn Sa'd, 2001, s. I, 173, 192). Ayette Mekke'de çektikleri zulüm ve işkenceler sonrası hicret eden ve hicret sonrası yaşadığı sıkıntılara sabreden Muhâcirler için hem dünya hem ahiret mükâfatları müjdelanmaktadır. Zira muhâcirlerin hicreti ile İslam ümmetinin sayısı çoğalıp Müslümanların kuvveti artmıştır. Buradaki hicret Habeşistan'a hicret olabileceği gibi Medine'ye hicret de olabilir. Ayetteki "...elbette onları dünyada güzel bir şekilde yerleştiririz" ifadesi tefsirlerde, Müslümanların Medine şehrine hicret edip, oraya yerleşeceklerinin müjdesi olarak yorumlanmış olmakla birlikte, farklı değerlendirmeler de yapılmıştır (Karaman ve ark., 2007, s. III, 399). "...zulme uğradıldıktan sonra..." ifadesi ile hicret

edenlerin Mekke'de gördükleri çeşitli sıkıntılara işaret edilmektedir. İbn Abbâs'a göre bu ayeti kerime, Süheyb, Bilâl, Ammâr, Habbâb, Âbis ve Cübeyr hakkında nazil olmuştur (Râzî, 1990, s. XX, 24,28). Sahâbîler müşriklerden işkence ve zulüm görmüş sahâbîlerdir. "...Allah yolunda hicret edenlere gelince..." ifadesiyle Muhâcir olmak için hicretin Allah için olması gerektiğini anlıyoruz. Hicrette esas olan, bir yerden bir yere göç etmek değil, Allah için göç etmektir. Allah için hicret edenlerin ise dünyada güzel bir şekilde yerleştirilecekleri yer ile Medine kastedilmiştir (Taberî, 2001, s. XIV/128).

Dünyada olduğu gibi ahirette de Muhâcirler için çok daha büyük mükâfatlar olacağı müjdelenmektedir. Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre, bu ayetteki "ve leecrül-âhireti ekber" ifadesinden bir adam Muhâcirlerle ikramda bulunurken "Bunu al, Allah sana mübarek kılsın, Allah dünyada sana vadetti, ahirette ise daha üstününü vadetti" ifadesini kullandıktan sonra bu ayeti okumuştur. Âlûsî'ye göre ayette câr-mecrûr'un öne geçmesi hasır ifade ettiğinden, Allah'a hakkıyla tevekkül edenlerin sadece Muhâcirler olduğu anlaşılmaktadır (Âlûsî, 1997, s. VIII, 216-217). Ayetteki "...keşke bir bilebilseleleri..." ifadesinin kâfirler hakkında olduğu düşünüldüğünde ayetin manası, o kâfirler Muhâcirlere verilecek dünya ve ahiret nimetlerini bilselerdi, Muhâcirlerin dinine girmeyi arzularlardı olurdu. Bu ifadenin, Muhâcirler hakkında olduğu düşünüldüğünde ise ayetin manası, şayet Muhâcirler kendilerine ihsan edilecek mükâfatları bilselerdi daha çok sabreder, daha çok nefislerinin istek ve arzularına tahammül eder ve Hakk'a yönelirlerdi olurdu (Râzî, 1990, s. XX, 29). İbn Kesîr ise burada hicrete katılmayan Müslümanların ifade edildiğini söylemiştir (Karaman ve ark., 2007, s. III, 399). Netice olarak ayette Muhâcirlerin zorluklar karşısındaki sabrı ve tahammülü, Allah'ın rızasını nefislerine tercih etmeleri, ilahi nazarda derecelerini yüceltmiş olup, yaptıklarından dolayı dünya ve ahiret nimetlerine kavuşacakları müjdelenmiştir.

"Öte yandan, bilesin ki rabbın, eziyetlerle sınıandıktan sonra yurtlarından göçenlerin, ardından çabalarını sürdürüp sabır gösterenlerin yardımcısıdır; artık bu yapılanlardan sonra rabbın elbette çok bağışlayıcı, çok merhametlidir" (Nahl, 16/110; Karaman ve ark., 2017, s. 278). Mekke de inançları nedeniyle Müslümanlar çeşitli fiziksel ve psikolojik baskılara maruz kalıyorlardı. İnançları dini inkâr etmeleri için bu baskının şiddeti zaman zaman artırılıyor, bazı Müslümanlar onların istedikleri küfür sözcüklerini istemeseler de söylemek zorunda kalıyorlardı (Taberî, 2001, s. XIV, 218; Seyyid Kutub, 2004, s. IV, 2198). Bu ayeti kerimede her türlü eziyete rağmen sözleri ile inkâr etseler de kalplerinde inançlarını koruyan müminler övülmekte ve Allah'ın onların yardımcısı olduğunu ve sonunda galip gelecek olanın inanan müminler olacağını ifade edilmektedir. Müşriklerin ileri gelenlerinin imandan dönmeye zorladığı kişiler, güçsüz ve aciz müminlerdi. Allah Teâlâ, sıkıntılar karşısında sabreden, hicret emrine uyan ve Allah için cihâd edenlerin baskılarla söyledikleri küfür sözcüklerinin başışlanacağını haber vermiştir (Râzî, 1990, s. XX, 100). Ayetteki "Eziyetlerle sınanmak" ifadesi ile Müslümanların fiziksel şiddet görmeleri veya şiddetle tehdit edilip psikolojik baskı görmeleri veya bu baskılarla küfür kelimelerini söylemeleri (irtidad etmeleri) ifade edilmeye olabılır (Râzî, 1990, s. XX, 101; İbn Kemâl, 2018, s. VI/101). Baskının ve şiddetin çeşidi ne olursa olsun Müslümanların yaşadığı bu durum ilahi vahiy ile cevap bulmuştur. Müminlerin sabırlı olmaları ve kalpleri ile inkâr etmedikçe sözlerinden sorumlu tutulmayacakları beyan edilmiştir (Karaman ve ark., 2007, s. III, 445).

"Allah yolunda hicret ettikten sonra öldürülen yahut ölenlere gelince, Allah onları pek güzel bir nimetle ödüllendirecektir. Allah rızık verenlerin elbette en hayırlısıdır" (Hacc, 22/58; Karaman ve ark., 2017, s. 338). Allah'ın bu ayette va'd ettiği nimetleri zikrederken hicret edenlerin (vellezîne hâcerû) diye özel olarak ifade edilmesi onların şanını yüceltmek içindir. "Hicret edenlerle" ilgili olarak âlimler farklı görüşler bildirmiştir. Burada ifade edilen kişilerin, Allah'ın rızasını ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hoşnutluğunu kazanmak için Medine'ye hicret edenlerin olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi İslam dini için Hz. Peygamber (s.a.v.) ile beraber cihâd edenler, seriyelere katılanlar, olduğunu söyleyenler de vardır. Râzî'ye göre, kelâm umûm olduğu için hicret eden herkesi kapsar (Râzî, 1990, s. XXIII, 50). Seyyid Kutub'a göre, Muhâcirlerin çekmiş oldukları sıkıntıların sebebi, onların "Rabbunallah" (Rabbimiz Allah'dır) demeleridir (Seyyid Kutub, 2004, s. IV, 2438). Ashabın, Allah yolunda ölenin sevap durumunu tartışması üzerine bu ayetin nazil olduğu nakledilmektedir. Sahâbe, savaşa katılıp şehit olanlarla, şehit olmayanların, mükâfatının aynı olup olmayacağına tereddüdünü yaşamaktadır. Çünkü savaşa katılan müminler, şehitlik gibi büyük bir makama ve mükâfata ulaşmak arzusundadırlar. Allah yolunda kendi eceliyle ölen ile öldürülenin (şehit edilen) hükmü konusunda ihtilaf edilmiş olup bir kısım âlimler eşit olduklarını, bir kısmı ise öldürülenlerin üstün olduğunu söylemiştir. Ancak Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahyolunan bu ayet, sevapta her ikisinin de eşit olduğuna işaret etmiştir (Taberî, 2001, s. XVI, 227).

Konuyla ilgili "Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır." ayetinde belagat açısından bakıldığında "rızık" kelimesinin nekre gelmesi Muhâcirlere verilecek rızıkların çok çeşitli ve şereflerinin yüce olacağını haber vermektedir (Âlûsî, 1997, s. X, 278). Rızıkın sıfatı olarak gelen "hasenen" kelimesiyle cennet nimeti kastedilmiştir ki bu hicret eden ve Allah için öldürülenlerin yaptıklarına karşılık bir mükâfat olarak verilmiştir (Râzî, 1990, s. XXIII, 51).

"İman edenler, hicret eden ve Allah yolunda savaşanlar; süphesiz işte bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah çok yargılayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir" (Bakara, 2/218; Karaman ve ark., 2017, s. 33). Ayette geçen Hâcerû kelimesi, Allah'ın rahmetini, ahiret saadetini ve ebedi hayatı, dünya nimetlerine tercih eden, dini için yurdunu yuvasını terk edenleri gösterir. Onların Allah'ın rahmetini umdukları için istediklerine nail olacakları bildirilmektedir (Seyyid Kutub, 2004, s. I, 226-228; Karaman ve ark., 2007, s. I, 243). Bu ayetin nüzul sebebi şudur: Cüde b. Abdullah'ın rivayetine göre, Abdullah b. Cahş'ın komutasında yapılan seriyye haram aylardan Recep ayında yapılmıştı. Bu seriyyede Mekke müşriklerinden Amr b. el-Hadramî öldürülünce Müslümanların "yaptığımız hatalardan azabımız yoksa biz bir sevap ve ücret bekleyelim mi?" sorusu üzerine ayet nazil olmuştur (Taberî, 2001, s. II, 427, 428). Bu ayetten Abdullah b. Cahş'ın, mümin, muhâcir ve katıldığı savaşlar sebebiyle de mücahit olduğu dolayısıyla Bakara sûresindeki ayetlerin hükmü gereğince azaptan kurtulup sevaba nail olacağı anlaşılmaktadır (Bakara, 2/216, 218).

Ayette peş peşe geçen "hicret edenler" ve "cihâd edenler" kelimelerinden hareketle hicretin, din sebebiyle akrabalarından ve sevdiklerinden ayrılmak, cihâd in ise yine dine yardım için meşakkat ve sıkıntılara katlanıp gayret etmek anlamında olduğuna dolayısıyla Muhâcir ile mücahidin birbiri ile münasip olduğuna işaret edilmiştir. Hatta onların bu dünyadan ayrılıklarının hicret ve cihâd la olduğunu dolayısıyla nefislerini Allah için bu uğurda harcadıkları belirtilmiştir. Yine bu ayeti kerimeden hareketle sevaba nail olmanın, aklen vacip olmadığı

ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) verdiği söz ve Bakara sûresinde geçen "O kimseler ki Rableri ile karşılaşacaklarını umarlar" ayetinden (Bakara, 2/46) hareketle müminin ümit içinde olması gerektiği söylenmiştir. Zira ayetin Allah'ın çokça affedici ve çok merhametli olduğunu bildiren sona ermesi, Abdullah b. Cahş'ın ve arkadaşlarının Allah'ın rahmetini umarak, iman ve salih amel üzere ölmeleri halinde affedileceklerine işaret eder. Diğer taraftan ayet iman, hicretin ve cihâdın birlikteliğini, Allah'ın azabından korkmanın ve Allah'ın affını ümit etmenin yanında diğer salih amellerinde olması gerektiğine dikkat çekilmiştir (Râzî, 1990, s. VI, 34).

"Rableri onların dualarına şöyle karşılık verir: "Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun –ki birbirinizden meydana gelmişsinizdir– sizden bir şey yapanın emeğini boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda eziyete uğratılanların, savaşanların ve öldürülenlerin, işte onların günahlarını elbette sileceğim. And olsun ki, Allah katından bir mükâfat olarak onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Şüphe yok ki nimetin güzelliği Allah'ın katındadır!" (Âl-i İmrân, 3/195; Karaman ve ark., 2017, s. 75). Ayette yer alan "hâcer" kelimesi ile Allah'ın kadın erkek arasında ayırım olmaksızın kendisine yapılan duaları kabul edeceği, salih amellerin karşılığını verileceği, Allah'ın lütf ve merhametinin kullarına karşı cinsiyet ayırımı olmaksızın eşit olduğu, hiçbir çabanın boşa çıkarılmayacağı ve katından birçok lütufla karşılık bulacağı ifade edilmektedir (Ali el-Kâri, 2013, s. I, 388–389; Seyyid Kutub, 2004, s. I, 548–550). Rivayet edildiğine göre müminlerin annesi Ümmü Seleme Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Allah'ın ilahi kalamında erkeklerin hicretini övdüğünü fakat kadınların hicreti hakkında bir şey zikretmediğini dolayısıyla kadınların Allah nazarında durumlarının ne olduğunu merak ettiğini söylemiştir (İbn Kemâl, 2018, s. II, 458–459; Suyûtî, tsz., s. 72; Telfî, 2003, s. I, 200). Taberî, müminlerin annesi Ümmü Seleme'nin sorusu üzerine bu ayetin nazil olduğunu nakletmiştir (Taberî, 2001, s. IV, 266). Yüce Rabbimiz bu ayeti kerime ile kadınların yapmış olduğu her amelin erkekler gibi karşılık bulacağını ifade etmiştir. Çünkü kadınlarda erkekler gibi hicret yolunda sıkıntılar çekmiş, hicret öncesi baskı ve şiddete maruz kalmış ve yurtlarından çıkmaya mecbur bırakılmışlardır. Hicret yolunda hem erkekler hem de kadınlar vardır (Karaman ve ark., 2007, s. I, 743).

Bu ayette hicret eden müminler, Rasûlüllâh'a yardımcı olmak maksadıyla vatanlarını terk etmeyi orada kalmaya tercih edenler olarak nitelendirilmiştir. Çünkü esas olan Allah Rasûlüne hizmet etmek amacıyla hicret etmektir. Yoksa hicret, mutlak bir yerden bir yere gitmek değildir. Bu ayeti kerime zikredilen, vasıflara sahip olanların dualarına icabet edileceği ve ahirette mükâfata erecekleri konusunda, müfessirlerin çoğunluğu ittifak etmiştir (Râzî, 1990, ss. IX, 121–122). Ayrıca Bakara sûresinde muhâcirlerle ilgili ayette olduğu gibi bu ayette de Muhâcirlerin, Allah yolunda savaşmaları ve cihâd ın zikredilmesi, bu ayetin önceki ayeti kerime ile anlam itibarıyla münasibinin olduğunu göstermektedir.

Ensâr-Muhâcir Kardeşliğinin Boyutu: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Muhâcir ile Ensâr arasında tesis ettiği kardeşlik, birbirlerine mirasçı olacak kadar ileri boyutta olmuştur (Taberî, 2001, s. X/ 61–63). Kur'an'da hicret edenler, onlara ev sahipliği yapanlar övülürken, hicret etmeyenler ilahi mesajla uyarılmıştır. Hicret etmeyenlerle ilişkilerin dini konular hariç sınırlandırılmasını emreden Allah Teâla, hicret edinceye kadar onlarla velayet bağına olamayacağını bildirmektedir (Elmalılı, 1971, s. IV, 2438–2439). Söz konusu ayette Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: "İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihâd edenler ve (Muhâcirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir" (Enfâl: 8/72). Ayette Muhâcirlerin vasıfları sayılmakta ve Ensâr ile birbirlerinin dostu, yâr ve yardımcıları olduğu ifade edilmektedir (Karaman ve ark., 2007, s. II, 712). Hicret etmeyenler için bu hususi yakınlığın olmayacağını bildiren Allah "...içinizde fetihten (Mekke fethinden) önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir. Onlar derece itibarıyla sonradan harcayan ve savaşanlardan' daha yüksektir. Bununla beraber, Allah hepsine cenneti vadetmiştir" buyurarak ilk hicret edenlerin sonradan hicret edenlerden üstün olduğunu haber vermiştir (Hadîd, 57 /10; Karaman ve ark., 2017, s. 537).

Ayette geçen Hâcerû ifadesinden hicret edenler anlaşılmalıdır (Enfâl, 8/72). Onlar Allah rızası için kadim dinlerini, akrabalarını, dostlarını ve vatanlarını hicret emriyle terk edip, "el- evvelün" ilkler yani "ilk muhâcirler" olma vasfına sahip olmuşlardır. Zira sonra gelen ayette "Daha sonra iman edip hicret eden ve cihâd edenler..." ifadesi geçmektedir bu da bize mezkûr ayette bahsedilenlerin ilk hicret edenler olduğunu anlatmaktadır (Râzî, 1990, s. XV, 165).

Râzî, "hâcerû" "hicret edenler" kelimesini açıklarken, muhâcirlerin iman davetine ilk icabet eden kişiler olduğunu, Allah ve Rasûlüne inandıkları için birçok sıkıntı baskı ve şiddet görmelerine rağmen Mekke'li müşrikler karşısında sabır ve sebat gösterdiklerini, ardından hicret emri geldiğinde onların bu emre hemen itaat ettiklerini ve yurtlarından ayrılmak zorunda kaldıklarını ifade eder. Ona göre vatan-dan ayrılık zor bir iştir, şöyleki yüce Allah "Kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın..." buyurarak (Nisâ, 4/66), vatandan ayrılığı kişinin kendini öldürmesine denk tutmuştur (Elmalılı, 1971, s. IV, 160; Râzî, 1990, s. XV, 165, 166). Ayette geçen "birbirlerinin velileridirler" ibaresinin neyi ifade ettiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazı müfessirler buradaki velayet ilişkisinin mirasla alakalı olduğunu söylemişlerdir. Vâhidî'nin İbn Abbâs'tan yaptığı rivayete göre müfessirlerin çoğunluğu ayetteki velayetten kastın, mirasçı olmanın sebebinin akrabalık değil, hicret etmek, olduğunu çünkü iman ettikleri halde hicret etmeyenlerin hicret edenlere mirasçı olmadıklarını ifade etmişlerdir (Elmalılı, 1971, s. IV, 160; Neseff, 2013, s. I, 659; Râzî, 1990, s. XV, 165, 166).

Âlûsî ise Ensâr-Muhâcir arasındaki velayetin Mekke'nin fethine kadar mirasçılık olarak kabul edildiğini, fetih sonrası mirasçılığın sebebinin neseb olduğunu söylemiştir (Âlûsî, 1997, s. VI, 55). Ancak Râzî, velayet kelimesinin mirasçılığı değil, birbirlerine yakınlığı işaret ettiğini savunmuştur. Zira "velisi olmayanın velisi, sultandır" sözü mirasçılığı ifade etmediği gibi "Dikkat edin Allah'ın dostları için korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır" (Yûnus, 10/62) ayeti de mirasçılığı ifade etmez belki yakınlığı ifade eder. Râzî, ayeti mirasçılığın dışına hamletmenin uygun olacağı görüşünü belirttikten sonra müfessirlerin çoğunun, muhâcirler'in mirasçılığının ifade edildiği görüşünü benimsediklerini bildirmiştir (Râzî, 1990, s. XV, 166).

Ayette geçen “Vely” mastarından gelen veli isminin çoğulu evliya kelimesi “birbirlerinin yakını, yardımcıları” anlamına gelmektedir. Bazı müfessirler ayetteki velayet ile mirasçılığın kastedildiğini belirtmişlerdir. Ancak ayetlerin geniş kapsamlı olduğu konusunu dikkate almak gerekir. İslam’a göre mirasçı olabilmek için aynı dinin mensubu olma, akraba olma şartı vardır. Din farklılığı söz konusu ise akraba olmanın dahi miras hakkı için yeterli olmadığı düşünüldüğünde temel belirleyicinin din olduğu anlaşılmaktadır (Karaman ve ark., 2007, s. II, 712–713). Muhâcirler ile Ensâr arasında var olan velayet ilişkisinin diğer Müslüman gruplar için uygulanması söz konusu olmadığı gibi uygun da görülmemiştir. Buradaki velayet ise belli şartlarla bir arada bulunan Muhâcirler ile Ensâr arasında ve sadece o dönem için geçerli olmuştur (Elmalılı, 1971, s. IV, 2438–2439). Ayrıca sınırlandırılan bu ilişki belli bir süre için geçerlidir.

Diğer taraftan “...İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir...” Ayetinde ifade edilen velayetin kesilmesi ile tam bir kopukluk, ilişkiyi tamamen kesme kast edilmemiştir (Râzî, 1990, s. XV, 166–168; Taberî, 2001, ss. X, 61–63). Zira ayetin devamında “Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir.” ifadesi gelmekte, geride kalanların hicret eden Muhâcirlerden yardım istemeleri halinde gereken yardımın yapılması istenmektedir (Taberî, 2001, s. X, 61–63). Ayetteki bu ifade, hicrete teşvik içindir. Zira müminlerin bir arada olması, birlik, beraberlik içinde hareket etmesi, hem güçlerini artıracak hem sayıca üstünlük sağlayacaktır.

“Hicret edecekleri zamana kadar, sizin onlara hiçbir hususta velâyetiniz yoktur.” ayeti nâzil olduğunda, Zübeyr’in “Bizden yardım istemeleri halinde, onlara yardım edebilir miyiz?” dediği, bunun üzerine; “Din hususunda yardım istemeleri halinde gerekenin yapılması borçtur” ayetinin nazil olduğu rivayet edilmektedir (Râzî, 1990, s. XV, 166–168). Ayette Muhâcirler ve Ensâr’ın insanların faziletlilerinden olup birbirlerine dost ve yardımcı olduğu vurgulanmaktadır (Râzî, 1990, s. XV, 166–168). Bu ayetten hareketle Taberî, Rasûlüllâh (s.a.v.) vefat ettiğinde geride, Muhâcir müminler, Müslüman Araplar, Müslümanlara yardım edenler (Ensâr) ve bunlara ihsan üzere tabi olanlar olmak üzere dört sınıf insan bıraktığını söylemiştir (Taberî, 2001, s. XX, 63).

Başka bir ayette “İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihâd edenler ve (Muhâcirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol rızık vardır” (Enfâl, 8/74; Karaman ve ark., 2017, s. 185). Allah, Muhâcirler ve onlara kucak açan Ensâr hakkında; “onlar gerçek mü’minlerdir” buyurmaktadır. Yüce Allah, bu ifadeyle onların şanlarının ve derecelerinin kendi katındaki yüceliğini imandaki kemal mertebelerini ifade etmektedir (Elmalılı, 1971, s. IV, 2438, 2439). Enfâl 72. ayette bahis konusu edilen Muhâcir ve Ensâr hakkında birbirlerine yardımcı olmaları hükmü belirtilirken, bu ayette Muhâcir ve Ensâr’ın şanı yüceltilmektedir (Râzî, 1990, s. XV, 169). Elbette bu, Muhâcir ve Ensâr için ilahi bir taltif olmakla birlikte hicret etmeyenlerin imanının geçerli olmadığı anlamına gelmez. Fakat bir şeyin ispatı delille mümkündür. İmanları sahih olmakla birlikte hicret etmeyenler için gizlilik, şüphe söz konusudur. Zira hukûkî haklar ve mümin muamelesi görebilme, açık deliller sonucu mümkündür (Karaman ve ark., 2007, s. II/ 714). Bir sonraki ayet, bu şüphenin nasıl giderileceğini açıklamaktadır. Şüphe ancak iman edip hicret etmekle giderilecek ve sonradan iman edip hicret eden müminler, daha önce hicret edenlerin muamelesini görecek ve aynı yardımı alacaklardır. Ayetteki “mağfiret onlarındır” ifadesiyle onların günahlarının affedilmesinin kendilerine ihsan edileceği bildirilmekte ve bol rızıkla mükâfatlandırılacakları müjdelanmaktadır (Râzî, 1990, s. XV, 169).

“Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihâd edenlere gelince, işte onlar da sizdendir. Allah’ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha layıktırlar. Şüphesiz Allah hakkıyla iştir, hakkıyla bilendir” (Enfâl, 8/75; Karaman ve ark., 2017, s. 185). Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine’ye hicret edince Ensâr-Muhâcir arasında oluşturduğu kardeşlik (Muâhât) sonucu birbirlerine varis olabiliyorlardı. Bu ayetin nazil olması ile birbirlerine varis olma hakkı nesh edilmiştir.³

Ayette geçen müminler, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hicret emrini sonradan yerine getirenlerdir. Ayetteki “min ba’du” ifadesi âlimler tarafından tartışılmış, Vâhidî’nin ibn Abbâs’dan rivayetine göre Hudeybiye’den sonra hicret edenler ikinci muhâcirler sayılmış, bazıları bu ayetin nüzulünden sonrası bazıları ise Bedir’den sonra hicret edenleri ikinci muhâcirlerden saymıştır. Râzî’ye göre sahih olan ilk hicret sonrasında yapılan hicretlerin hepsi ikinci hicrettir. Zira Tevbe sûresinde “Muhâcirler ve Ensâr’ın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur” buyurulması bunun delilidir (Tevbe, 9/100; Karaman ve ark., 2017, s. 202; Râzî, 1990, s. XV, 169). Bu ayet “...Allah’ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha layıktırlar...” ifadesiyle devam etmektedir. Burada iman bağından sonra kan bağının yani akrabalığın önemli ve belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Yardım ve dayanışma hususunda akraba müminlerin, önceliğinin olduğu konusunda müfessirler arasında ittifak vardır. Bu ayette geçen yakınlığın miras hususunda olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Ebû Hanife ve bazı âlimlere göre “Buradaki öncelik, yardımlaşma ve dayanışmadır.” Bazı âlimlere göre ise miras hukuku hakkındadır. Onlara göre hicretin ilk yıllarında Muhâcir-Ensâr arasında uygulanan mirasçı olabilmek hakkı bu ayetle nesh edilmiştir (Karaman ve ark., 2007, s. II/714). Ayrıca yüce Allah ayette “hicret eden ve sizinle birlikte cihâd edenlere gelince, işte onlar da sizdendir” ifadesi ile inananları hicrete teşvik ederken aynı zamanda sonradan hicret edenlere de bir değer atfetmektedir (Nesefî, 2013, s. I, 660). İlk hicret edenlerle Ensâr arasında var olan kardeşlik hukukuna dayalı varis olma hakkı, bu ayetten sonra hicret edenler için geçerli olmamıştır (Elmalılı, 1971, s. IV, 2439).

Muhâcirleri Kendi Nefislerine Tercih Eden Ensâr: “Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başırırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır” (Haşr, 59/9; Karaman ve ark., 2017, s. 545).

Ayette Muhâcir-Ensâr kardeşliği ve Muhâcirleri himaye eden, onlara yardımda sınır tanımayan Ensâr övülmektedir. Enes b. Mâlik den rivayet edildiğine göre, Muhâcirler Ensâr hakkındaki memnuniyetlerini Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ifade ederek; “Ey Allah’ın Resulü! Biz çok olan malından daha çok veren, az olan malından daha güzel yardım eden, böyle bir kavim görmedik hem ihtiyaçlarımızı karşılayıp hem

3 Taberî, Muhâcir-Ensâr arası mirasçılığın Enfâl, 8/75 ve Ahzâb, 33/6 ayetleri ile sona erdiğini bildirmektedir (Taberî, 2001, s. XX, 61-63; Telîti, 2003, s. I, 390; Elmalılı, 1971, s. IV, 2438, 2439).

mallarına ortak ettiler, biz bütün sevabı onların almasından korkuyoruz,” dediler. Allah Resulü “Onlar için dua ettiğiniz ve onları övdüğünüz sürece korkmayın” buyurdu (İbn Hişâm, 2005, s. 758; Ebû Dâvûd, Edeb, 11; Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 44).

Ensâr sadece kendi mallarının paylaşımında değil, ganimet paylaşımında da Muhâcirleri kendilerine tercih etmiştir. Ayette, Ensâr'ın ihtiyacı olduğu halde, Muhâcirleri kendilerine tercih ettikleri ve bundan dolayı herhangi bir rahatsızlık duymadıklarını ifade edilerek “...kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar...”buyurulmaktadır. Medine’de yaşayan Nadiroğulları Yahudileri ihanetleri sonrası Medine’den çıkarılınca onlardan kalan arazi ve ganimetler Muhâcirler arasında pay edilmiş, Ensâr’dan ise fakir olan iki kişiye verilmişti. Ayet-i kerimde Ensâr'ın bu taksimden dolayı kalplerine herhangi bir huzursuzluğun gelmediği, ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ettikleri ifade edilmektedir (Elmalılı, 1971, s. VII, 4841, 4842; Taberî, 2001, s. XXVIII, 49,50). Ensâr, Muhâcir kardeşlerini elde edecekleri dünyalık nimetlere, hatta canlarına tercih etmişlerdir (Râzî, 1990, s. XXIX, 249, 250; Taberî, 2001, s. XXVIII, 50). Âlûsî, bu ayetten hareketle Ensâr'ın Muhâcirleri sevmesini, onların imanını sevmelerine bağlamaktadır. Onlara ikramda bulunup, onları kendilerine tercih etmek anlamına gelen îsâr4 erdeminin dünyadaki en önemli numune-i timsali olmuşlardır (Âlûsî, 1997, s. XV, 75–76).

Hicretle Gelen Hukuki Düzenleme: “Ey Peygamber! Mehirleri verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verip de elinin sahip olduğun kadınları, seninle birlikte hicret eden amca kızlarını, hala kızlarını, dayı kızlarını, teyze kızlarını sana helâl kıldık. Ayrıca mümin bir kadın kendini Peygamber’e mehirsiz olarak başışlar, peygamber de onunla evlenmek isterse, diğer müminlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere, onu da helâl kıldık. Müminlere eşleri ve sahip oldukları kadınları hakkında hangi kuralları geçerli kıldığımızı biliyoruz. Sana mahsus olanı güçlük çekmeyesin diye meşrû kıldık. Allah çok başışlayıcı, pek esirgeyicidir” (Ahzâb, 33/50; Karaman ve ark., 2017, s. 423).

Hz. Peygamber’in amca, hala, dayı ve teyze kızlarını nikâhlayabilmesi için onların Hz. Peygamber (s.a.v.) ile beraber hicret etmesi şart koşulmuştur. Daha sonra hicret etmiş olma şartı kaldırılmıştır (Taberî, 2001, ss. XVII, 26,27). Bu ayet, kadın erkek bütün sahâbilerin hicrete teşvik edildiğinin açık delillerindedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hicret eden akrabalarının onunla beraber hicret etmeyen akrabalarından şeref bakımından üstün tutulduğunu göstermektedir (Kâsımî, 2003, s. XIII, 94–96; Râzî, 1990, s. XXV, 190). Bu ayette, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte yapılan hicretin derecesinin üstünlüğü zikredilerek yine Mekke müminlerin hicrete teşvik edildiğini görmekteyiz. Muhâcirlerin Medine’de nüfusunun çok olması, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) korunması açısından önemli olduğu gibi müminlerin bir arada oluşu, toplu bir güç oluşturması açısından da mühimdir. Toplu hicretin müşrikler üzerinde tesirli olacağı ve bütün Muhâcirlerin can, mal, ırz gibi temel esaslarının korunması açısından da önemlidir. Ayette toplu hicrete teşvik, bir strateji olarak da değerlendirilebilir.

Şu ana kadar Kur’ân-ı Kerim’de Muhâcirlerden topluluk olarak bahseden ayetleri izah etmeye çalıştık. “Muhâcir” veya “hicret” kavramı geçmeyip anlam olarak Muhâcirlerden bahseden ayetler de bulunmaktadır. (İsra: 17/80) Kur’ân’da isim olarak Muhâcirlerden Zeyd b. Hârise zikredilmektedir (Ahzâb, 33/37). Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hicretinden, muhâcir eşlerinden olan Zeyneb b. Cahş (Ahzâb, 33/37) ve Hz. Âişe’den (Tahrîm, 66/1–4; Ahzâb, 33/50, 51; Nûr, 24/11, 20; Ankebût, 29/26) bahseden ayetler vardır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hicret arkadaşı Ebû Bekir (Tevbe, 9/40) yine Hz. Peygamber’in (s.a.v.) eşlerinden Hz. Hafsa (Tahrîm, 66/1–3), Abdullah b. Ümmü Mektûm (Nisâ, 4/95; Abese, 80/1–4), Cündeb b. Damre (Nisâ, 4/100) gibi sahâbîlerden isim zikretmeksizin dolaylı olarak bahsedilmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Muhammed (s.a.v.) gibi pek çok muhâcir peygamberin olduğu bildirilmekte, onların yurtlarından göçleri, hicret veya vatandan çıkarılma kavramı ile ifade edildiği görülmektedir (Bakara, 2/36; A’râf, 7/82, 88, 110; Tâhâ, 20/117; Sıcak ve Çalışkan, 2018/2, s. 487; Demircan, 2017, s. 36). Bu açıdan bakıldığında hicretin daha çok Hz. Peygamber’e (s.a.v.) özgü olduğu söylenebilir. Zaten Muhâcir kavramıyla da onun ashâbının kastedildiği herkesçe meşhur ve malumdur.

Muhâcir Kelimesinin Ayetlerde Kullanımı

Muhâcir Kelimesinin Müfred Olarak Kullanımı

Kur’an ‘da muhacir peygamberlerden bahseden ayetlerde “muhacir kelimesi” müfred olarak geçmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Muhammed’den (s.a.v.) önce gelen birçok peygamberin ve ümmetin hicret ettiği bildirilmektedir. Hz. Lût azgın kavminin ahlaksızlıkları karşısında yurdundan çıkmak zorunda kalmıştır (Hûd,11/80- 81). Hz. Şuayb kavminin önde gelenlerinin: “Ey Şuayb! Seni ve sana inananları yurdundan çıkaracağız” şeklindeki tehditlerine maruz kalmıştır (A’râf, 7/88; Karaman ve ark., 2017, s. 161). Hz. Mûsâ, kendisine inananlarla beraber Allah’ın yardımı ile Mısır’dan çıkmış ardından gelen Firavun ve askerleri helak olmuştur (Tâ’ha, 20/77,78). Hz. İbrahim, hicret ettiği bildirilen peygamberlerdendir. “Bunun üzerine Hz. Lût ona iman etti. (İbrâhim), “Artık ben rabbime göç edeceğim. Şüphesiz O güçlüdür, hikmet sahibidir” (Ankebût, 29/26; Karaman ve ark., 2017, s. 398). Ayette “Artık ben rabbime göç edeceğim.” diyen peygamberin, Hz. İbrahim olduğu, bazı âlimlere göre ise Hz. Lut olduğu söylenmektedir. Ancak Hz. İbrahim’in olduğu rivayeti ağırlıktadır. Çünkü Hz. İbrahim’in kavmi onu ateşe atıp ateşin onu yakmadığını gördükleri halde bu mucize karşısında iman etmeyince, Hz. İbrahim Kenan yurduna hicret etmiştir (Karaman ve ark., 2007, s. IV, 265). Ayrıca Hz. İbrahim’in Şam ve Harran’a hicret ettiği ve ilk hicret edenin Hz. İbrahim olduğu rivayet edilmiştir (Taberî, 2001, s. XX/166). Kur’ân-ı Kerim’deki bu örneklerden, Hz. Muhammed’den (s.a.v.) önceki birçok peygamberin hicret etmekle emroldukları ve onu gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır (Âlûsî, 1997, s. XI, 226; Yemenî, 2003, s. V, 252).

İlahi Çağrıya İcabetin Adı Muhâcirlik: “Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok uygun yer ve imkân bulacaktır. Kim Allah ve Resulü uğruna Muhâcir olarak yurdundan çıkar da sonra ölüm onu yolda yakalarsa artık onun mükâfatını vermek Allah’a aittir; Allah daima günahları örtmektedir, engin rahmet sahibidir.” (Nisâ, 4/100; Karaman ve ark., 2017, s. 93). Bu ayet hicret ve muhâcirlerle ünsiyet kurmayı teşvik etmektedir. “Râğime” kelimesi halden hale çevrilme ve hicret etme anlamına gelmektedir. Muhâcirler için hicret, halden hale çevrilme olmuştur (Âlûsî, 1997, s. IV/186). Allah’ın irade buyurduğu gibi bir hayatı yaşamak isteyenler, bu imkânı

bulamadıkları zaman rahat edecekleri, özgürce diledikleri yaşamı sürdürebilecekleri mekânlara hicret etmeleri teşvik edilmektedir (İbn Âşûr, 1997, s. V, 180–181; Karaman ve ark., 2007, s. II/124-125). Zemahşerî, “râğime” kelimesini doğrudan “muhâcir ve yol” olarak tefsir etmiştir (Zemahşerî, 1995, s. I, 545). Suyûtî ise bu kelimenin Muhâcir ve maîşet arama anlamlarına geldiğini belirtmektedir (Suyûtî, 1990, s. II, 368). “Râğime” kelimesinin mezkûr anlamlarına ilaveten dalâletten hidâyete, fakirlikten zenginliğe geçiş anlamı da bulunmaktadır (Mâtürîdî, 2005, s. III/431). Hicret etmekle korkuyla ilgili hiçbir şeyin gizlenmediği, hataların idare edilmediği, hicret edenlerin Allah’ın koruması altında oldukları ifade edilerek nefisler teskin edilmiştir. Çünkü hicret, Allah yolunda olmaktır. Yaşanan sıkıntılardan, yorgunluklardan kurtuluş veya dünyevi gayelerden biri değildir (Seyyid Kutub, 2004, s. II, 745). Hicretin elbette beraberinde getireceği, alıştığı yurdundan, akraba ve çevresinden ayrılmak, yeniden bir düzen kurup yeni bir çevre oluşturmak gibi pek çok zorluğu olacaktır. Fakat zilletle devam ettirilen bir hayatın yerine hürriyet içinde yaşamayı tercih etmek daha doğru bir adım olacaktır. Kaldı ki ayette Allah, hicret eden müminlerin birçok yer ve imkân bulacağını haber vermiştir. Hicret edenlerin vatanlarından çıkarıldıklarından dolayı rahatlarının kaçacağı, huzurlarının bozulacağı ve bir takım sıkıntılar çekecekleri bilinse de Allah’ın onlara imkânlar sunacağı beyan edilmiştir. Dolayısıyla geride kalan kişilerin, hicret edenlerin rahata kavuştuklarını duyduklarında üzüleceklerini Araplar’da darb-ı mesel olan “râğime enfuhû/burnu toz toprak olsun, burnu yerde sürünsün” ifadesinde olduğu gibi ayette geçen “murâğimen” kelimesi geride kalanların gerçek sıkıntıya düşecekleri belirtilmiştir (Râzî, 1990, s. XI, 13).

7İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yanına gitmek üzere evinden Muhâcir olarak çıkan Cündeb b. Damre el-Cündî, O’na ulaşmadan önce yolda vefat etmiş ve bu ayet nazil olmuştur. (Abdulfettah el-Kâdi, 1995, s. 138; Belâzürî, 1996, s. I, 313; İbn Abdülber, 2012, s. 154; Telîti, 2003, s. I, 247). Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu husustaki sözleri niyetlerin amellerdeki önemini açıklamaktadır. “Kimin niyeti Allah ve Resûlü (nün sevgisini kazanmak) olursa onun hicreti Allah ve Resûlüdür” (Nesâî, Talâk, 24; Tirmizî, Fezâilü’l-cihâd, 16; Yemenî, 2003, s. II, 310).

Muhâcir Kelimesinin Cemi Müzekker Olarak Kullanımı

Kur’an-ı Kerim’de bazı ayetlerde muhâcir kelimesi cem-i müzekker kalıbıyla kullanılmıştır. Mesela, “İslâm’ı ilk önce kabul eden Muhâcirler ve Ensâr ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O’ndan razı olmuşlardır. Allah onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır” (Tevbe, 9/100; Karaman ve ark., 2017, s. 202). Bu ayette Bi’setin ilk yıllarında Hz. Peygamber’in (s.a.v.) en zor günlerinde onun yanında olan ilk inananlardan olma şerefine nail olan, Muhâcirler ve Ensâr övülmüş, sadakatleri ve davranışlarıyla Allah’ın hoşnutluğunu kazandıkları ifade edilmiştir. İman sancağının ilk temsilcilerini örnek alıp onlar gibi yaşamaya çalışanların da onlara dâhil olacağı bildirilmiştir (Karaman ve ark., 2007, s. III, 51). Mâtürîdî, ayetteki ilkleri; İslam’a girmeye veya Hz. Peygamber’e (s.a.v.) yardım etmede öncü olanlar ya da hicrette ve yine yardım etmede öncü olanlar şeklinde tefsir etmiştir (Mâtürîdî, 2006, s. VI, 440). Bu ayette zikredilen es-Sâbikûne’l-Evvelûn/İlk hicret edenlerin kimler olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Abbâs’a göre iki kibleye namaz kılıp ve Bedir’e katılanlardır. Şa’bi’ye göre ise Rıdvân Biat’ında bulunanlardır. Râzî’ye göre ise ilk hicret eden ve hicret edenlere ilk yardım edenler, Ensâr ve Muhâcirler’in ilklidir (Elmalılı, 1971, s. IV, 2607; İbn Kemâl, 2018, s. IV 435; Râzî, 1990, s. XVI, 135; Taberî, 2001, s. XI, 12;). Burada sahâbenin bir kısmının değil, hepsinin kastedildiğini söyleyen âlimler de bulunmaktadır. Yine ayette geçen “onlara güzelle uyanlar” ifadesinden kastedilenin, kıyamete kadar onlara uyacak, onların davranışlarını örnek alacak müminler olduğunu ifade eden müfessirler de vardır (Elmalılı, 1971, s. IV, 2607; Karaman ve ark., 2007, s. III, Ensârın 51).

Kur’an’da Muhâcirlerin ve Ensâr’ın, Allah’a ve Resûlüne samimi teslimiyetleri ve derin sevgi ile bağlılıkları ifade edilmekte, Allah’ın lütfunun ve merhametinin onlara bol olacağı bildirilmektedir. “ Şu bir gerçek ki Allah, peygambere ve o sıkıntılı zamanda, içlerinden bir grubun moralleri bozulmaya yüz tuttuktan sonra bile ona bağlılıklarını koruyan Muhâcir ve Ensâr’a lütfuyla muamele etti ve sonra da hepsinin tevbelerini kabul etti. Allah onlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir” (Tevbe, 9/117; Karaman ve ark., 2017, s. 204). Ayet, Tebük gazvesine katılan müminlerin sıkıntılı halini anlatmaktadır. Tebük gazvesi yiyeceğin ve suyun az, sıcağın çok olduğu bir zamanda yapılmış olduğu için “zorluk seferi” denilmiştir (Taberî, 2001, s. XI, 66). Müslümanlara zor gelen bu savaş onların gönlünde isteksizlik oluşturmuş, kalplerine giren bu tereddütten dolayı Allah sûnenin sonunda ilahi rahmetle tevbelerinin kabul edildiğini beyan etmiştir. İnsanın hatadan kusurdan beri olması imkânsızdır. Sefer onlara ağır gelip, kalplerine vesveseler girince çokça tevbe ettikleri bildirilmektedir. Tevbenin kendisi Allah’a yaklaşır bir eylem ve bir ihsandır. Bu ayette tevbenin fazileti zikredilmiş olup peygamberlerde dâhil hiçbir müminin tevbeden uzak kalmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir. Muhâcirler ve Ensâr’ın tevbesi, savaşta meydana gelen itaat ve Allah’ın dinine yardımları sebebiyle buldukları halde bırakılmayıp, lütfâ iltifat etmeleridir (Elmalılı, 1971, s. IV, 2632–2633; İbn Kemâl, 2018, s. IV, 460).

“Sâati’l-usre” sıkıntılı zaman tasviri ile Tebük seferinin kastedildiği konusunda müfessirlerin çoğunluğunun ittifakı vardır. Hasan el-Basrî bu seferde on sahâbeye bir deve düştüğünü, ona sırayla bindiklerini, su ve yiyeceklerinin az olduğunu söylemiştir. Yine Hz. Ömer, sıcaklığın çok şiddetli olduğu bir zamanda sefere çıktıklarını, susuzluk çektiklerini, öyle ki devesini kesip işkembesini sıkıp su içenlerin olduğunu nakletmektedir (Râzî, 1990, s. XVI, 170).

Bu süreçte hem sefer öncesi hazırlık aşamasında hem sefer de Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Sahâbe oldukça sıkıntılı günler geçirmiştir. “Moralleri bozulmaya yüz tutanlara,” yani Muhâcir ve Ensâr’dan bu sefere katılma konusunda tereddüt yaşayanlar, hatta seferden geri durmayı düşünenler için başışlanmak sûretiyle Allah’ın lütfu tecelli etmiş, onların düştükleri bu durum tevbelirinin kabulü ile daha iyi hale çevrilmiştir. Bu zorlu sınav Muhâcir ve Ensâr için kusurlardan arınma Allah’a daha çok yaklaşma imkânı vermiştir (Elmalılı, 1971, s. IV, 2632, 2633; Karaman ve ark., 2007, s. III/68).

Bu ayette tevbenin Muhâcir ve Ensâr’a nisbet edilmesi ve Hz. Peygamber (s.a.v.) ile beraber zikredilmesi Ensâr ve Muhâcirlerin şerefine ve makamına işarettir (Âlûsî, 1997, s. VII, 57). Râzî, ayetin hem başında hem sonunda tevbe ifadesinin yer almasına dikkat çekmiştir. Allah Taâla onları hoşnut etmek için ayetin başında hatalardan önce tevbeden bahseder sonra yapılan hatayı zikreder, tekrar tevbeden

bahsederek maksadının onları övmek olduğunu ifade eder. Ayrıca tevbenin iki kez tekrar edilmesi, affin kuvvet ve mükemmellikte zirveye ulaştığını göstermektedir (Râzî, 1990, s. XVI, 170).

Muhâcirlerin Ensâr'a Mirasçı Olma Hakkının Sona Ermesi: Hicretin ilk yıllarında Ensar-Muhacir arasında oluşan paylaşıma daha sonra belirli sınırlar konmuştur. Bunlardan birisi de miras konusudur. Bu konu ayette şöyle ifade edilmiştir: "Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir. Aralarında kan bağı bulunanlar (mirasçılık bakımından) Allah'ın kitabında birbirlerine diğer müminlerden ve Muhâcirlerden daha yakındırlar; dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır. Bu hüküm kitapta kayıt altına alınmıştır" (Ahzâb, 33/6; Karaman ve ark., 2017, s. 417).

Hicret sonrası Hz. Peygamber (s.a.v.) Muhâcir-Ensâr kaynaşmanın sağlanması ve Muhâcirlerin yalnızlığının ve ihtiyaçlarının giderilmesi, yeni yerleşim yerine alışmalarının sağlanması için aralarında muâhât5 yapmıştır (İbn Hişâm, 2005, s. 433; Buhârî, Menâkibu'l-Ensâr, 50, Edeb, 67). Bu kardeşleştirme (muâhât) birbirlerine mirasçı olma hakkını da kapsıyordu. Fakat daha sonra mirasçı olma hakkı gelen vahiy ile kaldırılmış, miras hakkının ancak kan bağı ve diğer şartların sağlanması ile mümkün olacağı hükmü verilmiştir (Taberî, 2001, s. XXI, 141). Böylece müminler manen birbirlerinin kardeşi ve yardımcısı olmakla birlikte miras hakkı hükûken sadece akraba olacağı hükmü konulmuştur. Ayette Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir mümine yakınlığının, diğer bütün müminlerden ve hatta kendi öz nefsinden daha yakını ve öncelikli olduğu ifade edilir (Râzî, 1990, s. XXV, 169). Ayette Hz. Peygamber'in sevgisi vurgulanmış ve yüce Allah'ın "Habîbullâh/Allah'ın sevgilisi" dediği Peygamber'inin (s.a.v.) müminler tarafından da sevilmesi ve kendi nefislerinden önce tercih edilmesi gerektiği bildirilmiştir (Karaman ve ark., 2007, s. IV, 369). Ayette akraba olanlar miras konusunda birbirlerine diğer müminler ve Muhâcirlerden daha çok yakın ve hak sahibi olduğu belirtilerek, daha önce mirasçı olan Muhâcirlerden hükûken mirasçı olma hakkı kaldırılmıştır (Taberî, 2001, s. XXI, 141).

Yoksul Muhâcir Sahâbiler: "İçinizden yardımsever ve zengin olanlar akrabaya, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere, "Artık bir şey vermeyeceğiz" diye yemin etmesinler. Bağışlasınlar, hoş görsünler; Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir" (Nûr, 24/22; Karaman ve ark., 2017, s. 351). Bu ayeti kerime Hz. Aîşe'ye iftira (ifk) hadisesine karışan Mistah'a Hz. Ebû Bekir'in herhangi bir şey vermeyeceğine dair yemin etmesi üzerine nazil olmuştur (Âlûsî, 1997, s. X, 185; Râzî, 1990, s. XXIII, 162). Hz. Aîşe'ye yapılan iftira sonrası bazı erkek ve kadınlar bu iftiranın yayılmasına sebep olmuştur. Bu haberi yayan erkeklerden biri Hz. Ebû Bekir'in çokça yardımda bulunduğu, halasının oğlu Mistah'dır. Bu ayet nazil olduktan sonra, Hz. Ebû Bekir, "Biz Allah'dan bağışlanma dileriz" diyerek, yeminini bozup Mistah'a yardım etmeye devam etmiştir6 (Buhârî, cihâd, 64; Mevdûdî, 1996, s. III, 511). Ayeti kerimede akraba, yoksul ve muhâcir tanımlaması yapılmaktadır Mufessirler bu kişinin, Mistah olduğunu ifade eder. Çünkü Mistah hem Hz. Ebû Bekir'in akrabası hem yoksul hem de Muhâcirlerdendir (Râzî, 1990, s. XXII, 162). Kur'ân-ı Kerim'de birçok ayette Muhâcirler için ahirette büyük mükâfatın ve ihsanın olacağını haber veren Allah Teâlâ'nın dünyada da onlara hususi pay ayrılmasını emrederek onların haklarını koruduğunu görmekteyiz.

"(Bu mallar) Allah'ın lütuf ve rızasının peşine düşerek Allah'a ve Rasûlüne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul Muhâcirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir" (Haşr, 59/8; Karaman ve ark., 2017, s. 545). Muhâcirlerin bu ve başka ayetlerde özel olarak belirtilmesi, onların Allah katındaki değerlerinin göstergesidir. Muhâcirler Allah'ın lütfunu kazanmak için Hz. Peygamber'i (s.a.v.) en zor anlarında yalnız bırakmayıp dünyalık birçok nimet ve rahatlıktan vazgeçmişlerdir (Seyyid Kutub, 2004, s. VI, 3526; Taberî, 2001, s. XXVIII, 48). Allah Muhâcirleri tarif ederken, "Onlar sabrederler ve yalnız Rablerine tevekkül ederler..." buyurmaktadır (Nahl, 16/42). Yüce Allah hususi olarak, Muhâcirleri hatırlatmakta, onların gözetilmesini istemektedir. Mümin kullarının da mallarını onların yoksul olanları ile paylaşmalarını, onları her zaman maddî açıdan kuruyup kollamalarını istemektedir (Karaman ve ark., 2007, s. V, 291). Bu ayette Muhâcirler fakir, malları elinden alınıp yurtlarından çıkarılan, canlıları ve mallarından vazgeçip Hz. Peygamber'in dostluğunu tercih eden, tek gayeleri Allah'ın rızasına ve lütfuna mazhar olmak olan kişiler olarak nitelendirilmiştir (Râzî, 1990, s. XXIX, 248).

Hicret sonrası Muhâcirlerin mülkleri, kendilerine ait geçimlerini sağlayacak arazileri bulunmamaktaydı ancak Ensâr'ın hibe ettiği arazileri vardı. H.4. yılında Nadiroğulları Yahudilerinin Medine'den çıkarılmalarıyla geride bıraktıkları çok sayıda hurma bahçeleri, evleri ve diğer malları ganimet olarak Müslümanlara kalmıştı. Ayette ganimetin paylaşılmasında fakirler, yetimler, yolda kalmışlarla beraber Muhâcirlerin de anılması, onların ganimette haklarının olduğunu ve o dönemde Muhâcirlerin zekâtın dışında fey'den de hisse alabildikleri göstermektedir (Mevdûdî, 1996, s. VI, 209). Nadiroğullarının ganimetlerinden Muhâcirler pay aldıktan sonra Muhâcirlere verdikleri bahçe ve araziler onlara geri verilmiştir.

Muhâcir Kelimesinin Cemi Müennes Olarak Kullanımı

Muhâcir kelimesi cem-i müennes kalıpla bir yerde geçmektedir. Bu ayet hicreti engellenen muhâcir kadınlar hakkındadır. Hicret çetin bir yolculuk muhâcirlik zor bir süreçtir. İlk Müslüman kadın erkek ayırmaksızın hem Mekke döneminde ve hem de hicret ederken müşriklerin şiddetine, baskısına maruz kalmıştır. Hicret emri sonrası, Mekke'deki müminlerin büyük bölümü hicret etse de sonradan iman edenlerin ve çeşitli sebeplerle Mekke'de kalanların hicreti Mekke'nin fethine kadar devam etmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Kureyşliler arasında yapılan Hudeybiye antlaşmasının 5. maddesi gereği Kureyş'den Müslümanlar tarafına katılanlar geri iade edilecek ancak Müslümanlardan Kureyş tarafına geçmek isteyenlere engel olunmayacaktı. Ancak bu madde sadece erkekler için geçerliydi. Dolayısıyla antlaşma sonrası gelen iki kadın iade edilmemiştir (Karaman ve ark., 2007, s. V, 317; Telîfî, 2003, s. II, 909). Anlaşma imzalandıktan sonra, genel kanaate göre Subeya bint. el-Hâris el-Eslemiyye ve Ümmü Kulsûm bint. Ukbe b. Ebû Mu'ayt isimli iki kadın hicret ederek Medine'ye geldi. Müslüman olup Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sığındılar (Râzî, 1990, s. XXIX, 264). Kocaları tarafından iadeleri istenince onlar hakkında ayet nazil oldu. "Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde –onların

5 Hz. Peygamber'in hicret sonrası Mekkeli müminler ile Medinelî Ensâr arasında yaptığı kardeşliktir. Geniş bilgi için bk. (Algül, 2005, s. XXX, 308-309).

6 Nüzul sebebi hakkında geniş bilgi için bk. (Abdulfettah el-Kâdi, 1995, s. 281-288; Karaman ve ark., 2007, s. V, 63).

imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber– siz onları sınavınız. Eğer mümin olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere iade etmeyiniz. Bunlar, onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmazlar. Onlara harcadıklarını (mehirleri) geri veriniz. (Bu kadınların) kendilerine mehirlerini ödediğiniz takdirde onlarla evlenmenizde sakınca yoktur. Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayınız. Siz harcadığınızı isteyiniz, onlar da harcadıklarını istesinler. Allah'ın hükmü işte budur. Aranızda hükmünü böyle veriyor. Allah hakkıyla bilmektedir, hüküm ve hikmet sahibidir” (Mümtehine, 60/10; Karaman ve ark., 2017, s. 549). Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye gelen kadınları ayette belirtildiği gibi imtihan etmiş ve kocalarına mehirlerini vererek kadınları iade etmemiştir (İbn Hişâm, 2005, s. 861–862; İbn Sa'd, 2001, s. II, 94; Kâsımî, 2003, s. IX, 208-210; Mevdûdî, 1996, s. VI, 245–246; Seyyid Kutub, 2004, s. VI, 3546).

İbn Abbâs'a Hz. Peygamber'in kadınları nasıl imtihan ettiği sorulunca o şöyle cevap vermiştir: “Rasûlüllâh onları kocalarına olan buğzlarından dolayı hicret etmediklerine dair yemin ettirirdi” veya “Dünyalık için hicret etmedim ancak Allah ve Resûlünün sevgisinden dolayı hicret ettim” diye yemin ettirirdi,” dedi. Başka bir rivayette ise Hz. Aişe “Rasûlüllâh kadınları sadece Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak üzere yemin ettirirdi, başka şekilde yemin ettirmezdî” demiştir. Muhammed b. Sa'd'dan gelen rivayette ise kadınlar sadece kelime-i şehâdet getirerek imtihan edilmiştir (Buhârî, Şurût, 1; Taberî, 2001, s. XXVIII, 80–85).

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'de hicretin işlenişini ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hareket tarzını düşündüğümüzde bunun bir ümmet olma projesi olduğu anlaşılmaktadır. Müslümanların devlet olup geleceği inşa etmesi çok kolay bir hadise değildir. Bu sebeple muhâcir ve ensâr olmak kuruluş aşamasındaki devletin belki de en temel iki taşı niteliğindedir.

Kur'an'da muhâcirliğin işlendiği ayetler incelendiğinde hicretin bir göç olgusundan çok farklı bir nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Muhâcir olma ve muhâceret/hicret etmeye yüklenen anlam, iman ve cihâd ile birlikte anılmış onların mahiyetini ve fonksiyonunu anlamamamıza diğer göç hareketlerinden farklı olduğunu bilmemize yardımcı olmuştur.

Diğer taraftan Muhâcirlere Ensâr'ın gösterdiği misafirperverlik, izzet, ikram, ihsân ve bunların hepsinin zirvesi niteliğindeki îsâr kavramının anlamı Kur'an'da yerini bulmuş ve insani erdemliğin en güzel misali olmuştur. Bunun için Muhâcirler ve Ensâr Kur'an'da övülmüşlerdir.

Muhâcir olmak, geçmişte bütün peygamberlerin yaşadığı, tecrübe ettiği bir olgudur. Hicret edenlerin peygamberleriyle beraber olmaları, onların hicret gibi zor bir görevi arzulararak, şevk içinde ve kolayca yerine getirmelerine sebep olmuştur. Hicret etmenin Allah ve Rasûl tarafından övülmesi ve muhâcirlere dünyevî ve uhrevî mükâfatların vadedilmesi, onun kıyamete kadar devam edeceğinin garantisi olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author has no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Abdulgâkî, M. F. (2001). “hcr” *El-Mu'cemu'l-Müfehres* (s.822). Dârûl Hadîs.
- Algül, H. (2005). “*Muâhât*”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (XXX, ss. 308–309). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Alî el-Kârî, E. N. (2013). *Tefsîrû'l-molla Aliyyi'l-Kârî*. (thk. N. es-Süvey). Dârû'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Âlûsî, Ş. M. (1997). *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*. (thk. M. Hüseyin el-Arab). Daru-I Fikr.
- Belâzürî, A. b. Y. (1996). *Ensâbu'l-Eşrâf*. (thk. S. Zekkâr-R. Zeriklî). Dârû'l-Fikr.
- Buhârî, E. A. (2001). *El-Câmi'u's-Sahîh*. (thk. M. Z. b. Nâsirunâsir). Dârû Tavki'n-Necât.
- Çağrı, M. (1991). “*Asabiyyet*” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (vol. III, ss. 453–455). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Çağrı, M. (2000). “*İsâr*”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (vol. XXII, ss. 490–491). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Çalışkan, N., & Sıcak, A. S. (2018). Kur'an'da “ihraç” Kavramı Özelinde Göç Olgusu, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 483–514.
- Demircan, A. (2017). *Nebevî Direniş hicret*. Beyan Yayınları.
- Demircan, A., (2013). Siyasetin Kültürel ve Sosyal Hayattaki Yansımaları Bağlamında “Ensâr ve Muhâcir” kavramları. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 7–16.
- el-Kâdî, A. (1995). *Esbâb-ı Nüzûl (Sahâbe ve Muhaddislerle Göre)*. (trc. S. Akdemir). Fecr Yayınları.
- Elmalılı, M. H. Y. (1971). *Hak Dini Kur'an Dili*. Eser Neşriyat.
- Fîrûzâbâdî, M. M. (2000). *El-Kâmûsü'l-Muhîd*. Dârû'l-İhyâ.
- İbn Abdilber, E. Ö. (2012). *El-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Acom?* (thk. H. M. Şeyha). Dârû'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Âşûr, M. T. (1997). *Tefsîrû't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Dârû Sahnûn.
- İbn Fârîs, E. H. (2008). *Mu'cemu Mekâyisil-Luğa* (thk. E. M. Sâmî). Dârû'l-Hadîs.
- İbn Hişâm, E. M. (2005). *Es-Sîretü'n-Nebeviyye* (thk. M. Saka, İ. Ebyarî, A. Şelbî). Dârû İbn Kesîr.
- İbn Kemâl, Ş. A. (2018). *Tefsîrû İbn Kemâl Paşa* (thk. M. E. Habbûş). İrşad.
- İbn Manzûr, C. M. (1997). *Lisânu'l-Arab*. Dârû'l-Fikr.

- Ibn Sa'd, E. M. (2001). *Kitâbü'dNK "http://exempl (thk. A. M. Ömer). Mektebetü'l- Hancı. İsfehânî, R. (tsz.). el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân (thk. M. S. Keylâni). Dâru'l-Ma'rife.*
- Karaman, H., Dönmez, K. İ., Çağrıncı, M., & Gümüş, S. (2007). *Kur'ân yolu Türkçe meal ve tefsir.* Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Karaman, H., Dönmez, K. İ., Çağrıncı, M., & Gümüş, S. (2017). *Kur'ân Yolu Mealî.* Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kâsimî, M. C. (2003). *Tefsîrû'l-Kâsimî el-Müsammâ Mehâsinu't-Te'vil (thk. M. B. Uyûn). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.*
- Koçyiğit, T. (2015). Asabiyetten Uhuvette - Medine'de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İslam Kardeşliğine Dayalı Bir Toplum Oluşturma Stratejisi Üzerine. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 41, 9-42.*
- Kutub, S. (2004). *Fî 4bRLINK "http://. Dâru's-Şurûk.*
- Mâtürîdî, E. M. b. M. (2006). *Te'vilâtu'l-Kur'ân. (thk. B. T.-E. Boynu Kalın). Dâru'l-Mîzân.*
- Mevdûdî (1996). *Tefhîmü'l-Kur'ân. (trc. M. H. Kayanî, Y. Karaca ve diğ). İnsan Yayınları.*
- Nesâî, E. A. (1986). *es-Sünen. (thk. A. Ebû Ğudde). Mektebetü Matbûâtî'l-İslâmiyye.*
- Nesefî, E. B. (2013). *Tefsîrû'n-Nesefî. (thk. Y. A.-M. Dîb Mestû). İbn Kesîr.*
- Önkâl, A. (1998). "Hicret". *Diyanet İslam Ansiklopedisi (vol. XXVII). Diyanet İşleri Başkanlığı.*
- Râzî, F. (1990). *et-Tefsîrû'l-Kebîr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.*
- Suyûtî, C. (1990) *Ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.*
- Suyûtî, C. (tsz). *Esbâbu'n-Nüzûl. Dâru İbni Zeydun.*
- Taberî, E. C. (2001). *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân. (thk. M. Şâkir). Dâru İhyâi't-Turâsi'l Arabî.*
- Telîtî, A. b. A. (2003). *El-Cevâhir ve'l-Leâliu'l-Masnûa fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm. Dâru'l- Beşâir.*
- Tirmizî, E. M. b. İ. (1975). *Sünenü't-Tirmizî, (thk. A. M. Şâkir ve diğ). Mustafa el-Bâbî el-Halebî.*
- Vâhidî, E. H. (1991). *Esbâb-ı Nüzûli'l-Kur'ân. (thk. B. Zağlûl). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.*
- Yemenî, E. B. (2003). *Tefsîru'l- Haddâd (Keşfu't-Tenzîl fi Tahkîki'l-Mebâhis ve't-Te'vil. (thk. M. İ. Yahyâ). Dâru'l-Medâri'l-İslâmî.*
- Zemahşerî, M. b. Ö. (1992). *Esâsü'l-Belâğ. Dâru'n-Nefâis.*
- Zemahşerî, M. b. Ö. (1995). *el-Keşşâf. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.*